

детально охарактеризувати ці типи, однак ступінь розбіжності мовних і образно-поняттєвих зв'язків призводить до меншої однозначності сприйняття.

Отже, функціональний підхід до аналізу ідіостилю поета дає можливість виявити істотні риси організації мовних одиниць поетичного тексту, які визначають його „глибину”. Розглянувши функціональні типи лексем, парадигм, що беруть участь у формуванні антиномій, можна дійти висновку: всі лексичні мікросистеми організовані у такій послідовності: від мовного сприйняття до образно-поняттєвого і навпаки, що свідчить про багатогранність ідіостилю Василя Симоненка.

Література

1. Данильчук Д. Поетичний синтаксис Василя Симоненка і Василя Стуса : споріднене й відмінне / Д. Данильчук // Укр. мова та літ-ра. – 2004. – число 40. – С.17 – 21.
2. Дорошенко С., Костогриз О. Антоніми в ліриці В. Симоненка / С. Дорошенко, О. Костогриз // Лінгв. Дослідження : зб. наукових праць / – Харків : ХДПУ, 2000. – В.3 – С. 27 – 31.
3. Кононенко П.П. Василь Симоненко / П.П. Кононенко // Дніпрова хвиля: Хрестоматія нововведених творів до шкільних програм. – К.: Рад.школа, 1990. – С. 619.
4. Симоненко В. У твоєму імені живу / В. Симоненко. – К.: Веселка, 1994. – 350 с.
5. Степанченко І.І. Принципи функціонально-типологічного дослідження ідіостилю (на матеріалі лірики С. Єсеніна) / І.І. Степанченко // Мовознавство. –1991. – №6. – С. 41 – 46.
6. Степанченко І.І. Поетический язык Сергея Есенина (анализ лексики) / І.І. Степанченко. – Харків: ХГПИ, 1991. – 189 с.

Я. М. Казновська,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – к.філол.н., доц. О. А. Крижко.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ "ВЛАСНЕ ІМ'Я"

Анотація. У роботі здійснюється комплексний аналіз семантичних та структурних особливостей українських фразеологізмів з компонентом "власне ім'я". Зокрема, визначаються основні фактори фразеологізації власних імен, встановлюється специфіка варіантності фразеологізмів з компонентом "власне ім'я".

Актуальність обраної проблематики зумовлюється тим, що у системі мови фразеологізмам належить особливе місце, оскільки на відміну від інших мовних одиниць, вони постають як стійкі сполуки, що існують у вигляді цілісних за своїм значенням і стійких за своїм складом і структурою утворення.

В останні десятиріччя дослідники все частіше розглядають фразеологізми, до складу яких входять власні імена. Ці одиниці становлять яскравий колоритний шар української фразеологічної системи, а компонент "власне ім'я" є виразником національного забарвлення. Як зауважує В.М. Мокієнко, ономастична фразеологія відображає не тільки національну самобутність іменника того чи іншого народу, але й через колоритні імена повідомляє про своєрідні звичаї, спосіб мислення, міфологію [3, 58].

На матеріалі української мови фразеологічні одиниці з компонентом "власне ім'я" вивчаються в різних аспектах. Так, дослідники роблять спробу визначити джерела їх походження (Л.Г. Скрипник, Н.А. Москаленко). У багатьох працях ці одиниці аналізуються за характером компонента "власне ім'я": традиційно виділяються антропоніми, топоніми в складі фразеологізмів, зрідка – клички тварин та етніоніми. Розв'язуючи проблему семантичного статусу компонента "власне ім'я", учені стверджують, що власні імена в складі фразеологізмів зазнають семантичних видозмін, набувають узагальненої семантики, наближаються до загальних назв (М.Ф. Алефіренко, Л.Г. Скрипник). Проте до цього часу недостатньо вивченим залишається склад власних імен, їх структурні та семантичні особливості у

фразеологізмах, зокрема здатність цих одиниць (у межах кожного структурно-семантичного типу) до утворення лексичних варіантів.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз семантичних та структурних особливостей українських фразеологізмів з компонентом "власне ім'я". У процесі аналізу розв'язуються такі завдання: 1) визначити основні фактори фразеологізації власних імен; 2) розкрити специфіку варіантності фразеологізмів з компонентом "власне ім'я".

Під фразеологізацією в сучасному мовознавстві традиційно розуміють сам процес утворення, становлення та розвитку фразеологічних одиниць [6, 102; 1, 41]. Як показують спостереження, найбільшу здатність до фразеологізації виявляють особові імена. Важливу роль у цьому процесі відіграють такі ознаки особових імен, як ступінь їх звичності, поширеності, популярності, а також приналежність до певного соціального середовища [5, 111].

Здійснений нами аналіз дозволяє виділити два основні способи появи фразеологізмів з компонентом "власне ім'я": 1) імплікація і 2) експлікація. Під імплікацією розуміють такий спосіб утворення фразеологізмів, що полягає в скороченні, стягненні певного багатокомпонентного контексту до кількох чи навіть одного компонента [4, 96].

Матеріал, зібраний нами для дослідження, показує, що способом імплікації виникла певна кількість народнорозмовних фразеологізмів з власними назвами. Вони виникали на основі стягнення різних фольклорних жанрів, наприклад, казок, переказів, анекдотів, народних пісень. Так, факт стягнення анекдотів засвідчують фразеологізми: *Ні туди, Микито, ні сюди, Микито; Химині кури; стягнення казки – язиката Феська; Ян Забіян, сто душ забив*. На основі імплікації тексту народних пісень виникли такі фразеологізми: *До роботи в Гриця порвані чоботи; Пішла Гандзя в поле жито жати та й забула серпа взяти; Семене, йди сядь коло мене; Ой на річці, на Йордані, нема хліба, ідем далі*.

На думку В.М. Мокієнка, шляхом імплікації, утворені так звані історичні фразеологізми з власними іменами [3, 62]. Ці фразеологізми відображають реальні широковідомі факти української та зарубіжної історії, а їх власноіменні компоненти пов'язані з конкретними історичними особами та місцевістю, де відбувалися історичні події: *добувсь як швед під Полтавою; Кармалюка не жалів на пана бука; Приймаємо тебе, Хмельницький пане, хлібом, сіллю і щирим серцем; Славний козак Максим Залізник, бив панів звичайно так; На бистрому Дунаї полягли фашистські зграї; Побачив фашист Москву, як свою потилицю*. На основі історичних фактів відбувається згортання до контексту висловлення, речення.

Під експлікацією розуміють утворення фразеологізмів на основі одного слова, а також тенденцію фразеологізму до збільшення компонентного складу [4, 96]. Отже, експлікація пов'язана з "нарощуванням" слова чи фразеологізму.

Шляхом експлікації виникло немало фразеологічних одиниць народнорозмовного характеру. Основою для їх утворення найчастіше слугували особові імена, рідше прізвища, прізвиська й топоніми: *Не журиться Антін об тім, батько вмирає, а він млинці вминає; безличний як попів Гриць; Гриць має голову з дурниць; Заробила Гапка бісового батька; Наша Гаша не розбираша: їсть пряники й не мережані; бреше як Троцький; Граф Потоцький, що в нього розум жіноцький*.

Нерідко фразеологічні одиниці з компонентом "власне ім'я" виникають на основі розширення чи розгортання вже існуючих малокомпонентних фразеологізмів. Це спостерігається на багатьох прикладах прислів'їв та приказок. Побудовані за моделлю речення, вони мають у своєму складі стійкий структурний і семантичний стрижень, на який нанизується змінний контекст: *По Савці свитка. – По Савці свитка, по пану рубашка; По Савці свитка, бо на Савку шита; Саме Савці свитка, от аби ще рукава; Якраз Савці свитка, тільки рукавів нема*.

Фразеологізми з власними іменами можуть виникати не тільки нарощуванням слова чи фразеологізму або його частини, а й поєднанням рівноправних компонентів, без яких не може існувати фразеологічний образ: *Христия в намисті; як на Чорнобилі побувати; у Київ за хрестами*.

Шляхом експлікації виникають каламбурні фразеологізми, які, проте, часто пересікаються або навіть збігаються із фразеологічними перифразами та евфемізмами. Такі одиниці найчастіше вживаються на позначення спорідненості та свояцтва: *Дід бабі троюрідний Яшка; Макар бабі рідний Федір; Ваша Катерина нашої Орині двоюрідна Одарка*; нереальних просторових і часових понять: *Де*

Рим, де Крим, а де попова груша; Де Рим, де Крим, а де Балабанівка; Як хан долізе до Криму. Зустрічаються каламбурні фразеологічні утворення, що постали на основі псевдовласних назв: *Бував у Буваличах і видав Видаличі; дати місце на Могильовській губернії; Чи ти з-під Глухова?*

У складі фразеологічних одиниць власні імена зазнають складних семантичних перетворень, збагачуються новою семантикою. Зокрема, власні імена – компоненти фразеологізмів втрачають функцію індивідуалізації і набувають здатності узагальнювати, характеризувати (людину, місцевість), перетворюючись на експресивне слово. У складі фразеологізмів власні імена розвивають вторинні переносні значення, збагачуються новими емоційно-експресивними та смисловими відтінками.

У сфері власних назв переносне значення набуває провідної ролі в їх структурі. Це ж стосується і фразеологізованих власних імен, мовне значення яких витіснене на периферію переносним, наприклад: *На бідного Хому і дерево пада* (де Хома "невдаха"); *Наша Федора до роботи хвора* (Федора – "педача жінка"); *Не беру, тебе, Нацю, але твою працю!* (Наця – "працьовита жінка").

Структурно-семантичні ознаки фразеологізмів постійно привертають увагу дослідників. За цими ознаками виділено структурно-семантичні типи фразеологізмів (О.В. Кунін) або семантико-граматичні розряди (М.Ф. Алефіренко, В.Д. Ужченко, М.Т. Демський, М.М. Шанський). Зокрема, аналіз структурно-семантичних типів передбачає залучення таких важливих явищ, як варіантність фразеологізмів з власними іменами та її виявлення в межах певних типів. У мовознавстві розрізняють варіювання фразеологізмів у плані змісту (полісемія) і в плані вираження – формально-структурні варіанти [2, 70]. Більшість лінгвістів звертає увагу на зміни у структурі фразеологічної одиниці, при цьому аналізові піддаються різні варіанти: лексичні, морфологічні, синтаксичні.

Проте необхідно чітко розмежовувати лексичні фразеологічні варіанти та фразеологічні синоніми. У цьому випадку деякі фразеологізми мають нечітку межу між варіантністю й синонімією. Це зумовлюється тим, що в межах фразеологізму можуть варіюватись власні імена (наприклад, фразеологізми *бреше як Геббельс; бреше як Троцький; бреше як Ляван*) можна визнати і лексичними варіантами, і синонімами.

Синонімічними варіантами вважаються такі одиниці, які виражають одне й те ж поняття, мають споріднені значення, але відрізняються структурною організацією та етимологією. Так, синонімічний ряд із значенням "несерйозний, легковажний, безвідповідальний чоловік" утворюють такі фразеологічні одиниці: *Держись, Василю, одного берега – рибка буде; Спустився Гриць на дурницю, а вона йому боком вилізла*; значення "неохайна, погана господиня" репрезентують: *Видно, що Гапка млинці пекла, бо й ворота в тісті; Наша Гапа за хліб лапа*.

Під фразеологічними варіантами розуміють такі лексико-граматичні різновиди фразеологізму, які мають спільне загальне значення і відрізняються одним чи кількома лексичними компонентами (іноді всіма): *Ковалів Гарасько та Химиній Парасці у первих Юхим; Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка; наївся як Мартин мила [як Маня груш], [як Панько тіста на великдень]; Видно ззаду, що Пархім; І ззаду знать, що Хоמוю звать; одхрестився (одказався) як Петро од Бога; Заїхав (поїхав, забравсь, зашевши) за Дунай, та й додому (о хаті) не думай (гадай); Неразом (не відразу) Краков будовався (збудовано, будований, будован, будується).*

Лексичні варіанти фразеологізмів виникають унаслідок синонімічних заміन компонентів: *Грицю, Грицю, не спускайся (вдавайся, лакомся, микайся) на (у) дурницю*.

Спостерігаються такі різновиди змін лексичного складу фразеологізмів:

- 1) компоненти-власні назви замінюються іншими власними назвами (одним чи кількома): *Альоша (Ванька) з Бугаївки; як Дунька (Марфа) у сливах; Аж Москву (Київ, Косів) видно;*
- 2) компоненти-власні назви замінюються загальними: *вискочив як Кузьма (голий) з маку; голий як турецький святий (бубон);*
- 3) замінюється кілька компонентів (власними й загальними) одночасно: *вискочив як Ілько (Кузьма, Пилип, Хведька, Дунька) з конопель (з гороху, з маку, з електрички); виграв як Лизя (Шльома) в спортлото (на оренді); далеко як до Бабахан (Києва) пішки (на чотирьох).* Заміна загальних компонентів здійснюється на основі їх синонімічних відношень (*дивитися (поглядати) Касіяном*); тематичної спорідненості (*виглядає як Марко (Омелько) з конопель (пасльон)*), де конопля, пасльон – назви рослин);

4) змінюється кількість компонентів, як правило, загальних: *Грицю, не спускайся на дурницю; Не микайся, Грицю, на дурницю, бо дурниця боком вилізе; Не спускайся, Грицю, на дурницю, бо дурниця тебе зрадить, що й ворожка не порадить; Піди до Кракова, всюди біда однакова [піді й за Карпати, то треба бідувати]; Де Крим, де Рим [де Настині криниці], [де попова груша], [де Балабанівка]; Пройти і Крим, і Рим [ї мідні труби].* Варіанти цієї групи виникають унаслідок нарощення, доповнення загальнонародних фразеологізмів новими місцевими елементами, наприклад ще: *Де рябої кобили сон [що заїхала в Херсон];*

5) фразеологізми відрізняються усіма компонентами, але зберігають тотожність на рівні семантики та структури: *У всякого Мусія своя затія; Кожен Івась має свій лас; У всякої Пашки свої замашки.*

Отже, творення фразеологізмів української мови з компонентом "власне ім'я" відбувається шляхом імплікації та експлікації. Імплікація веде до концентрації змісту фразеологізму за рахунок економії форми, сприяє семантичному злиттю компонентів. При цьому компонент "власне ім'я" є сигнальним елементом і пов'язує вислів з джерелом походження. Експлікація протидіє принципу економії засобів вираження, веде до семантичного збагачення фразеологізмів, а компоненти-власні назви якнайкраще реалізують свою додаткову семантику.

У складі фразеологізмів власні імена набувають різних експресивно-сміслових та емоційних відтінків, що формують переносне значення власних назв. На виникнення цих значень впливає образний потенціал власного імені, фразеологічний контекст, соціальна закріпленість, поширеність та частотність імен, форма імені.

Література

1. Гвоздарев Ю. А. Основы русского фразообразования / Гвоздарев Ю. А. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1977. – 184 с.
2. Зимин В. И. К вопросу о варианности фразеологических единиц / Зимин В. И. // Проблемы устойчивости и варианности фразеологических единиц : Матер. межвуз. симпозиума (1968). – Тула : Тул. гос. пед. ин-т, 1972. – С. 70–82.
3. Мокиенко В. М. О собственном имени в составе фразеологии / Мокиенко В. М. // Перспективы развития славянской ономастики. – М. : Наука, 1980. – С. 57–67.
4. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / Мокиенко В. М. – М. : Высш. шк., 1989. – 287 с.
5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Скрипник Л. Г. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
6. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Харків : Основа, 1990. – 167 с.

М. Е. Кучерявецъ,

Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж,
науковий керівник – к. пед. наук Н. В. Грона.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ "ЖИТТЯ" У ПОЕТИЧНОМУ ДОРОБКУ ЛІНИ КОСТЕНКО

Анотація. Зроблена спроба дослідити сутність концепту життя, який є одним із ключових у творчості Ліни Костенко. Визначено особливості вираження та смислову значущість цього концепту в її поетичній мові.

Концепт – це одиниця свідомості та інформаційної структури, що відображає людський досвід; а також "оперативна одиниця пам'яті всієї картини світу, квант знання"[3, 90]. В.І. Карасик пропонує вважати концепти первинними культурними утвореннями, виразом об'єктивного змісту слів, які мають сенс і тому трансльовані в різні сфери буття людини, зокрема, у сфери понятійного, образного та діяльнісного освоєння світу [2, 102]. Говорячи про концепт, ми можемо наголосити лише на його багатоаспектності, яка виражається в тому, що він може бути представлений різними словами, складниками семантичного поля концепту, за якими завжди залишається невербальний досвід людини